

UTÓPIA ÉS VALÓSÁG

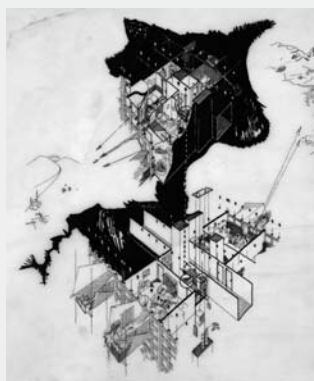
HAZAI MEGVALÓSULT MEGASTRUKTÚRÁK ÉS SZERKEZETEIK

SZÖVEG TEXT: GURDON BALÁZS

Az 1960-tól 1990-ig tartó három évtized kétségkívül a nagy számok idősze volt a hazai városépítészetben: soha olyan mennyiségű lakás nem épült fel még Magyarországon, és valószínűleg sokáig nem is fog épülni olyan gyors ütemben, mint ebben a harminc évben épülhetett.

Korábban a technológia fejletlensége nem tette lehetővé az ilyen nagyrányú építkezést, később pedig a népességnövekedés leállásával, illetve a magyar gazdaság válságának beköszöntével a kereslet és a finanszírozás szűnt meg a tömeges építés mögül. A rohamos léptékű építkezés kényszere, a lakáséhség számos érdekes urbanisztikai kísérletet eredményezett: a cél kezdetben a fejlesztések minél hatékonyabbá tétele volt, később a hangsúly mindinkább áttevődött a mennyiségről a minőségre, és az emberi környezet minél vonzóbbá tétele is egyre inkább szempont lett a korábbi megvalósult városépítészeti együttesek tanulságaiból okulva.

A mind korszerűbb és élhetőbb városért folyó kísérletezés párhuzamos vonásokat mutatott a fejlettebb európai országokban zajló folyamatokkal: számos olyan elképzelés megfogalmazódott Magyarországon is, amely a kontinens többi részén is nagyban foglalkoztatta az építészeket. Ilyen gondolatkör volt például a nagyméretű, több ezer embernek otthont adó lakóépületek világa, amelyet elsőként még az utópista szocialista filozófusok foglalkoztattak meg.¹ Az ilyen, település léptékű óriásépületek megvalósíthatóságához vezető közvetlen utat Le Corbusier dolgozta ki a két világháború között, aki számos megépíthető tervet, térplasztikát készített hatalmas lakóépületekről.² Nagyrészt az ő munkásságára épült a hazai megastруктурákra való gondolkodás is, az általa megfogalmazott elvek alkalmazásának, illetve elvetésének kérdése megkerülhetlenné vált a magyarországi óriásépületekről szóló viták során.

ZALOTAY ELEMÉR: AZ ÓBUDAI SZALAGHÁZ RAJZA, 1960-AS ÉVEK ELEJE. REPRODUKCIÓ: HAJDU JÓZSEF

Az indokoltnál kevésbé megalapozottan tekintettek el ilyen tömegek ilyen léptékű épületekbe telepítésének társadalmi hatásaitól. Ennek ellenére élénk szakmai vita bontakozott ki a kérdés körül, amely Zalotay Elemér Csillaghegyre tervezett, ám meg nem valósult, 40 emeletes, 2 km hosszú sávházának kritikájában csúcsondott ki 1965 második felében. Zalotay egy, a Le Corbusier-i elveknek megfelelő, a természettől kevés helyet elfoglaló, valamennyi lakás számára kellő benapozást és dunai vagy hegyvidéki panorámát kínáló, lábakon álló hatalmas épületet álmodott meg, amelyhez a statikus Böröcz Imrével olyan tartószerkezeti megoldásokat

kísérleteztek ki, amelyek lényegesen könnyebb és olcsóbb anyagok alkalmazásával is lehetővé tették volna az óriásépület megvalósulását.⁴

A vitának az Új Írás című folyóirat a kor viszonyaihoz képest meglehetősen szabad kereteket biztosított, számos meghatározó építész történelméről az urbanisztikai kísérlet megvalósítása mellett, amelyet az Építészeti Minisztérium végül elutasított, és helyette a házigyári technológia térnyerését támogatta. A diskurzust lezáró közleményében az újság szerkesztője ennek ellenére – nem kis bátorsággal – annak a reménynek adott hangot, hogy az épület hamarosan mégiscsak megépülhet, azonban a megvalósításról végleg le kellett mondani. Bár a csillaghegyi koncepcióhoz hasonló megastруктурák soha nem épülhettek meg, kevésbé ismert, hogy lopva azért sikerült elérnie a hazai építészársadalomnak azt, hogy ha nem is a Zalotay Elemér által megálmodott léptékben, de több száz méteres, több ezer embernek otthont adó óriásépületek mégiscsak megépülhettek Magyarországon. (Zalotay koncepciójának időzítése egybeesett a szovjet házigyári program felfuttatásával, ezért a hatalom ellehetetlenítette, emigrációba kényszerült – a szerk.)

Négy olyan hazai lakóépületet, születésük és megvalósulásuk körülményeit, alkalmazott különleges szerkezeteiket és utóéletüket mutatja be ez az írás, ahol nemcsak az épületek mérete miatt kínálkozik az összehasonlítás a hasonló nemzetközi példákkal, de a városépítészeti koncepció nagyvonalúsága, a tervezői szándék merészsége, a kísérletező jelleg, az alkalmazott épületszerkezetek és a morfológia szoros összefüggései szempontjából is létjogosultsága van az összevetésnek.

A DIÓSGYŐRI S-HÁZAK, RAJZ: GURDON BALÁZS

S-házak, Miskolc

„Akkoriban a Diósgyőri lakótelep tervei készültek, javában folyt a harc az épületek lábra állításáért. (...) Sajnos a csata a beruházó győzelmével végződött, így soronként mindössze két-két lábásház épülhetett meg. Úgy gondolom azonban, hogy mindezek ellenére az ország egyik különleges, emblemikus lakótelepe valósult meg.” (Sári István)

Miskolc az 1960-as évek derekán egyike volt a legdinamikusabban fejlődő városainknak. Az erőltetett iparosítás következtében tömegesen

áramlott a városba a munkaerő, amelynek kimondottan nagy százaléka volt bejáró dolgozó, így a helyi népességszaporulat helyben tartása mellett az ingázók letelepítése érdekében is itt építettek Magyarországon Budapest után legnagyobb számban és arányban lakótelepi lakásokat.⁵ Az országos viszonylatban is kimondottan nagyra mondható lakáséhség miatt itt létesült az ország egyik legelső házgyára,⁶ amely megépülte után ontotta magából a házgyári technológiával készült előregyártott építőelemeket. Miskolc sajátosan széttagolt kompakt városszerkezete miatt a városrendezési terv alközpontok létrehozását irányozta elő, ezek egyike, Diósgyőr adott helyett Magyarország egyik legelső panellakótelepének.

A hazai házgyárak korai kínálata korántsem volt olyan változatos, mint később, például az 1980-as években; a panelos építkezés kezdeti szakaszában még kevésbé ismerték fel a kevés modul alkalmazásának negatív szociológiai vonatkozásait. Ugyanakkor a szűk panelválaszték miatt szükségszerűen az izgalmasabb, nagyobb léptékben történő megvalósításra toltódott át a hangsúly: ennek köszönhetően alakulhatott ki Magyarország morfológiai értelemben talán legmerészebb városépítészeti kísérlete, a diósgyőri lakótelep.

A Fekete Miklós és Dávidházy Péter által jegyzett rendezési terv két hatalmas, 800 méter hosszú S-kanyart formázó beépítést álmódott meg. A terv csupán formai hasonlóságot mutat más hasonló léptékű, Le Corbusier nyomdokait követő terepplasztikákkal – mint például Reidy Pedregulho-i íves sávházával –, hiszen a miskolci együttes nem egyetlen épület, hanem 40 db, külön szerkezeti egységet alkotó, kétlépcsőházas, tízemeletes sávház alkotja.

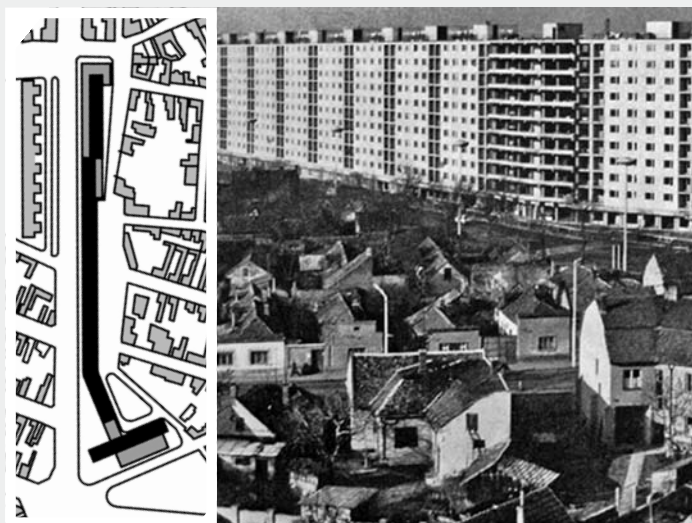
Amikor a diósgyőri lakótelep tervei készültek, nagy küzdelem folyt helyben a szovjet licenc alapján készülő házgyári elemekből építkezés nyilvánvaló korlátai között a Le Corbusier-i elvek – köztük az épületek lábra állítása követelményének – érvényesítéséért, valamint a minden lakás számára adódó szép kilátás céljából a hullámzó magasságú beépítés kialakításáért.⁷ Végül gazdaságossági szempontok kerekedtek felül, s ezek felülírtak minden változatosságot kínáló, ám többletköltséggel járó módosulást. Így valamennyi épület egységesen 10 emeletesnek épült, ennek következtében a középső sáv felé néző szobákból betonszalag takarja ki a Bükk felé táruló kilátást. Az összes épület a korábbi házgyári tanulmánytervek egyikének továbbfejlesztett változata szerint épült meg, egyforma alaprajzi kialakítással, plasztikusságot nélkülöző sivár homlokzatokkal. A negyvenből összesen csak négy épület került lábakra, a többi földszintjén garázsok kaptak helyet, a szolgáltatásokat, üzleteket külön épülettömegekben helyezték el. A közlekedés szempontjából kulcsfontosságú helyeken lévő négy lakóház-pár speciálisan készült vasbeton lábakon nyugszik, a többi épület a sarkoknál illeszkedik egymáshoz, a közöttük lévő mintegy félméteres hézag az átközlekedés szempontjából igen kényelmetlen situációt teremt.

Mindezek ellenére a diósgyőri lakótelep, mint a hazai panelos telep-szerű lakásépítés egyik úttörő képviselője, bár számos „gyermekbetegséget” mutat, mégis szép példája a '60-as évek hazai vállalkozó építészeti szellemének. Annak ellenére, hogy máig csak csekély részben lett felújítva, talán a természet közelsége miatt is örzi népszerűségét: mindmáig Miskolc legvonzóbb lakótelepei közé tartozik.

Kanyarház, Debrecen

„A hírlapi fotósok kedvenc témája a régi és az új, a kis földszintes házak mellett égbe meredő tízemeletes házgyári épület. Ilyen kontrasztokkal egyre sűrűbben találkozunk, s ez nemcsak arra hívja fel az építészek figyelmét, hogy az épületek elhelyezésénél a környezetbe illesztés szempontjait jobban vegyék figyelembe, hanem arra is, hogy ilyen arányú építés és ilyen arányú épületek elhelyezése a városban már nem mehet sokáig spontán.” (Szokolay Örs)

Debrecenben, mint jellegzetesen nőtt, halmazos szerkezetű város-

DEBRECEN, KANYARHÁZ, RAJZ: GURDON BALÁZS

ban, a nagyobb léptékű fejlesztések a 60-as, 70-es években a korábban sánccal övezett belváros külső területeire összpontosultak, mivel a jellemzően földszintes épületállomány állaga nem érte el azt a szintet, hogy megtartása hosszú távon gazdaságos lett volna. (Figyelemreméltó adat, hogy a debreceni házgyár működésének első szakaszában a panelos épületeknek mintegy fele a belvárosban épült fel.⁸) Emellett a belváros külső részén az egyre növekvő gépjárműforgalom átvezetése is komoly problémát jelentett, így a szervesen kialakult, zezugos nyomvonalú utcák kiegyenesítése, a nehezen átjárható tömbök áttörése szélesebb utakkal praktikus összekapcsolódott a lakóterületi fejlesztésekkel. Ilyen kétfőként érintett helyszín volt a Csapó utcának az Árpád tér felé eső külső szakasza is, ahol a Nyíregyháza felé vezető főútvonal kétszer is megtört derékszögben, mivel az út nyomvonala sajátosan, Debrecen egykori szomszéd falujával való összenövésével alakult ki.⁹

Bár a belvárosi beavatkozásoknál a korabeli várostervezők alapvetően ügyeltek arra, hogy megőrizzék a beépítések közötti karakterbeli különbséget, a kialakult utcák nyomvonalát,¹⁰ a speciális helyzet, az utca kiegyenesítésének szándéka és a 4-es főút nagy forgalma a Csapó utcában felülírta ezeket a morfológiai és hagyományörző megfontolásokat. A korabeli tömbstruktúra teljes figyelmen kívül hagyásával, a Csapó utcára merőlegesen befutó utcák elvágásával az út északnyugati oldalán hatalmas, 20 lépcsőházból álló sávház épült meg. A kisvárosias, helyenként már-már falusias beépítés hirtelen nagyvárosiasá válik, a kanyarház valóságos falként emelkedik ki a környezetéből, kulisszaként takarja a mögöttes régi világot, óriási kontrasztot alkotva a megmaradt hagyományos földszintes beépítéssel.

Bár az épülettömegek a városképbe illesztése sok vitát váltott ki, és vált ki mind a mai napig, a debreceni kanyarház jó példája a házgyári építészeti lassú humanizálódásának. Például az előbbi, mindössze csak pár évvel korábbi miskolci példával összevetve is szembeűnő a különbség. A nagyobb panelelem-kínálat valamelyest tagoltabb homlokzatot eredményezett: lehetőség nyílt a homlokzati sík megmozgatására, elemszéles loggiák kialakítására. A földszinten csak az északi oldalon alakítottak ki garázsokat, a forgalmas déli fronton az épület teljes hosszában nyújtóznak az előrenyúló előtetővel árnyékolt kirakatok, sétára csábítva a járókelőket. A két részből álló, az előtető által összefogott tömegű óriási épület ugyanakkor a panelos építkezés akkori formai korlátaira is felhívja a figyelmet: a 17 lépcsőházas ház keleti vége finom gesztussal merőlegesen ráfordul az Árpád téri, három egységből álló tömbre, ám íves homlokzat kialakítására alkalmas házgyári sablonok ekkor még nem álltak rendelkezésre, egyedi legyártásuk pedig nem lett volna kifizetődő. Így egyedülálló módon hat ablaktengelynyi sávban monolit vasbetonszerkezetet alkalmaztak, a homlokzat síkjáig előrefutó harántváz gerendarendszerre ülnek

fel a loggialemezek, egészen egyedi karaktert kölcsönözve a panelépület leghangsúlyosabb szakaszának.

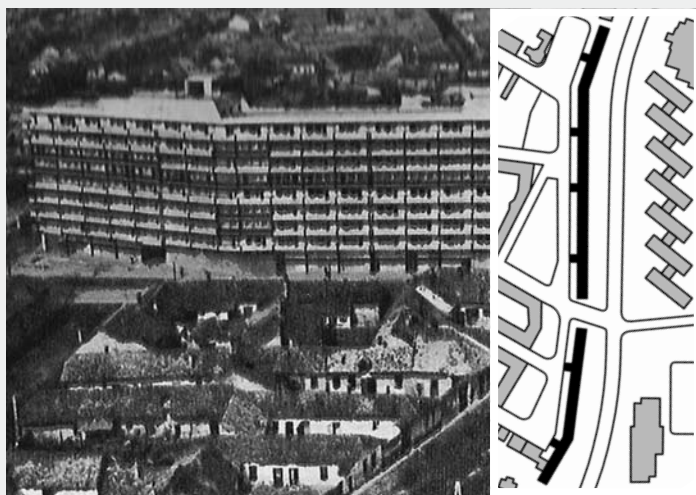
Az a tervezői gesztus, amely a leromlott állagú, lényegében értéktelen városrészbe a korábbi tömbstruktúrát figyelmen kívül hagyva helyez el a gyors fejlődés léptékét szimbolizáló épületet, párhuzamba állítható Le Corbusiernek mintegy fél évszázaddal korábbi, *Un îlot insalubre* című víziójával, amelyben a megálmodott megastruktúra a városszövetbe szervetlenül ékelődve, azt elvarratlanul félbehagyva azt igyekszik sugallni, hogy a városrész többi megmaradt részére is menthetetlenül ugyanez a sors vár, a szanálás és a nyomtalan eltűnés.¹¹ A debreceni kanyarház is egy olyan építési korszak lenyomata, amelyben az egészségtelen régi városrészek társadalma és téri világa felett végérvényesen győzni akart az azt a vélt jobb környezettel helyettesíteni kívánó, mindent elsöprő tervezői lendület.

Szalagház, Kecskemét

Megastruktúra-léptékű épület nemcsak a tömeges, olcsó építésre alkalmas házigyári technológiával létesült Magyarországon, akad olyan példa is, amikor a minőségi szerkezetek és használati igények, valamint a nagy számok világa összetalálkozott: ilyen megvalósult terv a kecskeméti szalagház. Kecskemét 1965-ben elfogadott városrendezési terve a városközpont mellett, a hiányzó intézményi kapacitás pótlása és a lakáséhség enyhítése céljából egy újabb, középmagas beépítésű pólus kialakítását irányozta elő.¹² A választás a két körút közötti öv délnyugati részén lévő területre esett. A közel forgásszimmetrikus alaprajzú város hasonló beépítésű részei közül azért ezt szanálták elsőként, mert az alacsony szintszámú, előregedett városrészek közül az épületek állaga itt volt a legrosszabb.¹³ A rendezési terv több, több száz méter hosszú óriásépület megépítését irányozta elő, a közük zárt szupertömbökben pedig csoportos, alacsonyabb beépítést. Végül a nagyvonalú koncepcióból csak egyetlen szakasz, a Petőfi Sándor utca északnyugati térfalát alkotó szalagház valósult meg az eredeti elképzelések szerint.¹⁴

A Zalotay-féle épületóriáshoz hasonlóan ezt a tervet is élénk szakmai vita övezte, a másfél évig húzóódó dialógust azonban ezúttal az öt évvel korábbival ellentétben pozitív fordulat követte: az Építésügyi Minisztérium végül engedélyezte a hatalmas épület megépülését. Felmerült, hogy az épületkontúrát négyemeletes, blokkos rendszerrel töltsék ki, a földszinten üzletek helyett pincerekeszekkel, végül szerencsére a magasabb beépítés és az egyedibb szerkezet mellett döntöttek. Peschka Alfréd díjnyertes terve megvalósult formájában az alaprajz, a közösségi funkciók és az alkalmazott szerkezetek tekintetében a hazai épületóriások közül a legközelebb áll a modern építészek által megálmodott megastruktúrákhoz.

A házszakaszok teljes hosszukban átjárható függőfolyosós rendszerűek, a lakások egy irányba tájoltak, az épületen a harántvázas vasbeton gerendarendszernek köszönhetően a Le Corbusier-i elveknek megfelelően

KECSKEMÉT, SZALAGHÁZ, RAJZ: GURDON BALÁZS

valamennyi szinten szalagablakok húzódnak végig. Az alkalmazott UNIVÁZ szerkezeti rendszer és a harántirányú gerendák alkalmazása lehetővé tette a házigyáriknál jóval nagyobb, 6.0 ill. 6.6 méteres fesztávok alkalmazását, így a lakások alaprajza szabadabban szervezhető lett. Például a korai panelos építkezés egyik nagy belsőépítészeti problémája, a kényszerűen a panelelemekhez igazított 3.0 méter széles, nehezen bútorozható nappali itt sokkal szélesebb lehetett. Az épületek ugyan nem állnak lábakon, de a földszinten több helyen keresztirányú gyalogos átjáró szakítja meg az üzletek sorát. Az épület lapostetején kissé az Unité d' Habitation szellemiségét is felidézően közösségi tetőkertek alakítottak ki: a lakók számára napozóteraszok, zuhanyozók kaptak helyet,¹⁵ amelyek a korabeli átlagos lakásviszonyokhoz képest igencsak luxus-felszereltségnek számítottak. A 464 lakásos épület a közelmúltban esett át értéknövelő teljes homlokzati felújításon,^{16, 17} amelynek következtében átmeneti leromlott állapotot követően új köntösben ismét a város felkapott középosztálybeli lakóhelye lehet. *„Rágondolni is rossz, hogy milyen városrekonstrukciót eredményezett volna a négyemeletes, blokkos építménytervekkel való építésmód a város magjában.” (Peschka Alfréd)*

Faluház, Óbuda

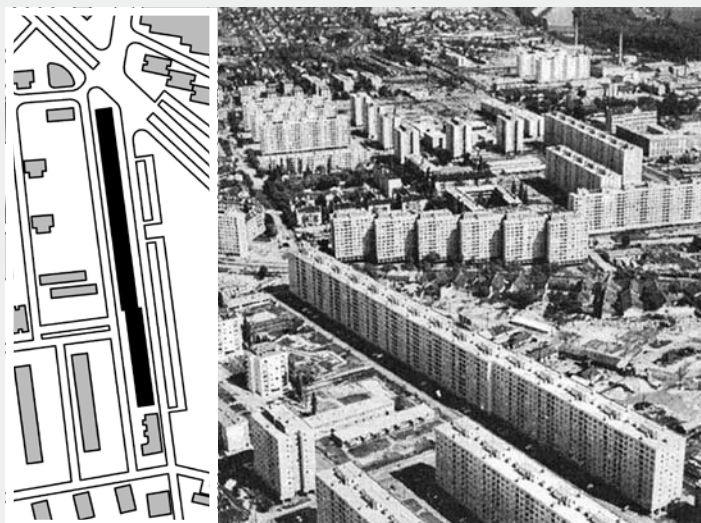
„A terv a központban nem irányoz elő lakásépítést. (...) A központ kiépítése természetesen folyamatosan, a mindenkori jelentkező igények és gazdasági lehetőségek figyelembe vételével fog történni.”

„... az itt elhelyezkedő középmagas lakóházak az éppen az ugyancsak ezen a helyen települő magasházak közvetlen szomszédságában válnak a legkevésbé léptéktelenné.” (Heim Ernő)

Óbuda a hazai tömeges lakásépítés szempontjából több alkalommal is kiemelkedő fontosságú helyszín volt: az itt létesült kísérleti lakótelepen épültek meg a hazai hagyományos szerkezetű lakótelep-építés típuserveinek mintaházai, és itt épült fel az ország első házigyára is, amely csak a főváros III. kerületében mintegy 38 000 panellakás¹⁸ megépítését készítette elő. Nemcsak a felépült panellakásszám tekintetében áll az első helyen Óbuda az ország önálló városai, városrészei között, de a legnagyobb ház tekintetében is: az itt megépült 16 lépcsőházas, 886 lakásnak helyt adó, közkedvelt becenevén Faluházként is nevezett hatalmas sávház hazánk legnagyobb lakóépülete.

„A tervezésnek számolnia kell azzal az igénnyel, hogy az óbudai építkezések közvetlen közelében kezd meg működését az első magyarországi házigyár. Ennek termékei a beépítés módját és jellegét oly mértékben döntő módon meghatározzák, hogy annak morfológiai megjelenése elkerülhetetlenül ennek függvényévé válik.”

Az első házigyári építkezések Óbudán a kusza úthálózatú, előregedett, értéktelen, leromlott állagú épületállomány jellemezte belső területek rehabilitációja keretében valósultak meg a korábbi tömbök helyén úgy, hogy a fokozatosságot is figyelembe vették az ütemezés során: egy ideig a tízemeletes épületek és a földszintes régi házak egymás mellett álltak, a lakók átköltöztethetőségének biztosítását szem előtt tartva. A zöldmezős beruházásokkal szemben az itt fellépő lépcsőzetes megújítás kényszere tehát alapvetően meghatározta a városrész új morfológiáját, akárcsak a panelos építés kezdeti szakaszában a szinte minden esztétikai és szociológiai szempontot felülmúló kivitelezési előnyök, a darupályák könnyű mozgathatósága érdekében egy egyenesbe eső tengelyű sávházak építése volt a leggazdaságosabb.¹⁹ Az óriási méreteket öltő lakáskereslet hajszolta a panelépítési lázat, bár a mintegy egy hónap alatt elkészülő első panelépületek kivitelezésének tempója valóban imponáló volt a lakosság számára,²⁰ Óbuda régi központja az 1970-as évek folyamán szinte nyomtalanul eltűnt, és egyhangú, kizárólag 10 emeletes házigyári lakóépületek uralta városkép alakult ki, amelyben a Faluház látványa uralkodó elem lett a városrész sziluettjének. Az új óbudai városközpont kialakításakor az egyik legfontosabb megfogalmazott elv az volt, hogy a tízemeletes épüle-

ÓBUDA, FALUHÁZ, RAJZ: GURDON BALÁZS

teket úgy helyezték el, hogy azok az Árpád hídról érkezők számára a budai hegyek irányába feltároló látványt lehetőleg ne akadályozzák.²¹ Ennek a koncepciónak végül teljesen ellentmond a Faluház megépült változata, amely egyetlen hatalmas falként zárja le a látványt és áll útjában a hegyek felől érkező szélcsatornának. Az óbudai központ városképének sivárságához az is nagymértékben hozzájárul, hogy a lakóházakhoz kapcsolódó, valójában központnak számító irodaház-együttes a mai Flórián tér helyén illetve az Árpád fejedelem útja mentén húzódó zöldsávon mindmáig nem épült meg, pedig a toronyházak vertikálisan mozgalmas sziluettje kellően ellentpontosította volna a sávházak unalmas, horizontális tömegét. Ebből is látszik, hogy a minél több lakás építése mindent felülíró szempont volt, és emiatt a szolgáltató funkciókat befogadó, a városrésznek karaktert adó magasházak és a városrész új központjaként funkcionáló fórum megvalósítására – hasonlóan a Füredi úti²² vagy az Órmezői lakótelepekhez²³ – már nem jutott pénz.

A Faluház az Óbudán megépült három lakóház-alaptípus közül az ún. „kövérház” típusú szerint épült meg, hazai paneles lakótelepeink közül szinte egyedülálló módon alkalmazva a Le Corbusier-i lábakra állítás követelményeit, a gépészeti berendezéseket a földszint helyett egy önálló magasföldszinti szerelősínt elhelyezve, az utcaszínt a lábak között a homlokzati síktól visszahúzott kirakatú üzlethelyiségeknek is helyet biztosítva.²⁴ A fogatolt elrendezésű alaprajzok hat lakást tartalmaznak, a két irányban tájolt szintek közel észak-déli tengelyű telepítést determináltak e típusú számra. Bár a több mint 340 méter hosszán nyújtó épület homlokzata teljesen homogén, mindenfajta plasztikusságot nélkülöz, a Faluház belső szerkezetében, elrendezésében tizenhat egymás mellett álló, dilatációval elkülönült önálló lakóépület sorozata, amelyben a 6. emeleten kisebb lakások alkalmazásával ugyan nyílt lehetőség hosszanti közlekedő biztosítására, de ez mégsem jelent olyasféle egységes működést, mint amilyen például a kecskeméti szalagháznál láthattunk. Az épület egységességét valójában a teljes körű energetikai felújítása hozta csak el, amely mintaberuházásként valósult meg az elmúlt években,²⁵ napcellákat is alkalmazó 3(!) év alatt megtérülő közös korszerű energetikai rendszere és a Tari Gábor képzőművész által megálmodott színterv nemcsak egységesebbé, de a városkép és a benne lakók számára vonzóbbá is tették Magyarország legnagyobb épületét.

- ⁶ Csordás Tibor: Paneles lakóépületek tanulmánytervei, 1966
- ⁷ Sári István visszaemlékezése – Hajdú Ildikó: Új város épül – Miskolc 1945-1975 56. old.
- ⁸ Mikolás Tibor: Új építészeti együttesek Debrecenben, Városépítés 1973/2. szám 11-14. o.
- ⁹ Radnai Pál: Új koncepciók Debrecen városképének alakításában, Városépítés
- ¹⁰ Szokolay Örs: Változások Debrecen városszerkezetében, Városépítés 1973/2. szám 7-10. o.
- ¹¹ Meggyesi Tamás: A 20. század urbanisztikájának útvesztői 92. o.
- ¹² Szmecsa György: Kecskemét városközpont rendezési terve, Városépítés 1965/6. szám 28-32. o.
- ¹³ Dr. Kőrös Gáspár: Kecskemét Város Rendezési Tervének végrehajtásával kapcsolatos tapasztalatok - Városépítés 1974/1. szám 28-30. o.
- ¹⁴ Peschka Alfréd: Városközpont „A” jelű lakóháza (Kecskemét), Magyar Építőművészet 1970/4.
- ¹⁵ Heltai Nándor - Juhász István: Kecskemét (Panoráma, 1985)
- ¹⁶ http://www.delmagyar.hu/kecskemét/233_lakas_felujitasaval_vegeztek_a_szalaghazban/2244620/
- ¹⁷ <http://www.baon.hu/bacs-kiskun/kozelet/sarga-es-zold-lesz-a-szalaghaz-369662>
- ¹⁸ Körner Zsuzsa – Nagy Márta: Az európai és a magyar telepszerű lakásépítés története 1945-től napjainkig, 455. o.
- ¹⁹ Birghoffer Péter: A paneles lakóépületek felújítása - Kézikönyv (1994)
- ²⁰ Óbuda 25 éve (1970) 65. o.
- ²¹ Koltai Endre: Óbuda rekonstrukciója, Városépítés 1972/6. szám 9-11. o.
- ²² Iványi László: Az Örs vezér tér városrendezési és építészeti tervei, Városépítés 1978/3. szám 2-5. o.
- ²³ Órmezői lakótelep magasházai – Kangyal Ferenc, Magyar Építőművészet 1978/5.
- ²⁴ Heim Ernő: Városrendezésünk fejlődése Óbuda városrendezési tervének tükrében, Városépítés 1974/6.
- ²⁵ <http://hg.hu/cikkek/varos/9418-az-orszag-legnagyobb-lakohazaban-jartunk>

Felhasznált irodalom:

- Birghoffer Péter: A paneles lakóépületek felújítása, Kézikönyv, 1994
- Csordás Tibor: Paneles lakóépületek tanulmánytervei, 1966
- Preisich Gábor: Városrendezés és paneles lakásépítés, 1967
- Paneles lakóépületek típusú-katalógusa, Tervezésfejlesztési és Típustervező Intézet, 1976
- Paneles lakásépítés terveinek országos törzsszámlómánya, 1979
- Körner Zsuzsa – Nagy Márta: Az európai és a magyar telepszerű lakásépítés története 1945-től napjainkig, Terc, 2006
- Meggyesi Tamás: A 20. század urbanisztikájának útvesztői, Terc, 2005
- Iványi László: Az Örs vezér tere városrendezési és építészeti tervei, Városépítés 1978/3.
- Az Órmezői lakótelep magasházai – Kangyal Ferenc, Magyar Építőművészet 1978/5.
- A XI. kerületi Órmezői lakótelep (FÖBER-sorozat)
- Radnai Pál: Új koncepciók Debrecen városképének alakításában, Városépítés 1970/1.
- Radnai Pál: Többszemlélet vagy teleszemlélet a városközpont rekonstrukciójának végrehajtásánál? Városépítés 1973/2.
- Szabó János: Kellenek-e magasházak Debrecen morfológiájának esztétikus kialakításához? Városépítés 1973/2.
- Szokolay Örs: Változások Debrecen városszerkezetében, Városépítés 1973/2.
- Szokolay Örs: Házgyári előtervezés Debrecenben, Városépítés 1972/6.
- Mikolás Tibor: Új építészeti együttesek Debrecenben, Városépítés 1973/2.
- Barna Gábor: A felszabadult Debrecen 30 évről, Városépítés 1975/2-3. , 35-39. o.
- Orbán Attila: Kerekasztal-beszélgetés Miskolcra, Városépítés 1975/1.
- Hajdú Ildikó: Új város épül, Miskolc 1945-1975
- Horváth Béla: Miskolc városépítése, Városépítés 1975/2-3.
- Heltai Nándor – Juhász István: Kecskemét, Panoráma, 1985
- Peschka Alfréd: Városközpont „A” jelű lakóháza. Kecskemét, Magyar Építőművészet 1970/3. 20-23. o.
- Dr. Kőrös Gáspár: Kecskemét város rendezési terveinek végrehajtásával kapcsolatos tapasztalatok, Városépítés 1974/1.
- Szmecsa György: Kecskemét városközpont rendezési terve, Városépítés 1965/6.
- Óbuda 25 éve, 1970
- Koltai Endre: Óbuda rekonstrukciója, Városépítés 1972/6.
- Heim Ernő: Városrendezésünk fejlődése Óbuda városrendezési tervének tükrében, Városépítés 1965/3., 21-26. o.

UTOPIA AND REALITY

MEGASTRUCTURES AND THEIR DESIGNS REALIZED IN HUNGARY

The three decades between 1960 and 1990 were undoubtedly the period of impressive numbers in the history of urban architecture in Hungary: there have never been so few dwellings built during 30 years in this country before or even since then. The pressure to construct at a forced speed and pace when there was a shortage of housing resulted in several interesting experiments in the field of urbanism: initially, the goal was to increase the efficiency of developments as intensely as possible, whilst later on the emphasis gradually shifted over to quality from quantity and to make human environments as attractive as can become a priority after realising the lessons of urban complexes constructed earlier. This article presents a total of four residential buildings built in Hungary, including the conditions of their birth and construction, the special structures applied, as well as their follow-ups. It also covers comparisons with international counterparts that came handy not only owing to the dimensions of the buildings but also because these comparisons are justified by the generosity of their urban architectural concepts, the brave gesture of their designers they reflect, their experimental character, the close connections of the applied building structures and their morphologies as well.

¹ Charles Fourier falansztere; Barscs és Vlagyimirov kommunaháza

² Le Corbusier: Un îlot insalubre (1925), Plan Obus Alger (1930)

³ A. E. Reidy: Pedregulho (1947), Sheffield – Park Hill (1957), Candilis: Toulouse – Le Mirail (1961)

⁴ <http://hg.hu/cikkek/varos/14950-otthon-hetvenezzer-emberek-a-szalaghaz-vita>

⁵ Körner Zsuzsa – Nagy Márta: Az európai és a magyar telepszerű lakásépítés története 1945-től napjainkig, 458. o.